

Makale Bilgisi: Develi, T. O. (2023). Rus Tarihyazımında Malazgirt Savaşı ve Selçuklular. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, ss.627-648.	Article Info: Develi, T. O. (2023). The Battle of Manzikert and The Seljuks in Russian Historiography. DEU Journal of Humanities, Volume: 10, Issue: 2, pp. 627-648.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 11.08.2023	Date Submitted: 11.08.2023
Kabul Edildiği Tarih: 04.09.2023	Date Accepted: 04.09.2023

RUS TARİHYAZIMINDA MALAZGİRT SAVAŞI VE SELÇUKLULAR¹

Tevfik Orkun Develi*

ÖZ

1071 yılında, Malazgirt'in güneydoğusu boyunca uzanan platoda Bizans ordusuyla karşı karşıya gelen Selçuklular, Türk ve dünya tarihini derinden etkileyen bir zafer kazanmışlardır. Anadolu'nun Türk yurdu hale gelmesinde bir mihenk taşı olan Malazgirt Savaşı, günümüze kadar farklı dillerde yapılan çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuştur. Buna rağmen, Rusça literatürde savaşa yönelik yapılan araştırmaların Türkiye'de yeterince tanındığını söylemek zordur. Bu bağlamda hem Bizans'ın siyasi ve kültürel mirasına Rus tarihçiliğinin duyduğu yakınlık, hem de Sovyet tarihçiliğinin aynı birikimle arasına koyduğu mesafe, Rusça literatürde Malazgirt Savaşı ve Selçuklu Türkleri ile ilgili çalışmaların seyrini doğrudan etkilemiştir. Benzer şekilde gerek imparatorluk gerekse Sovyetler çatısı altında bir arada yaşayan farklı milletlere mensup tarihçiler, Malazgirt Savaşı'na farklı bakış açıları ve derinlikli analizler sunmuş ancak bu durum aynı zamanda arkasında siyasal kaygılar barındıran bazı gerilimler ve anlaşmazlıklar da yaratmıştır. Rus (ve Sovyet) tarihyazımından örneklerle Malazgirt Savaşı'nı ve Selçuklu Türklerini mercek altına alan bu çalışmada, ayrıca savaşın tarihlendirmesiyle ilgili tartışmalar irdelenmiş, takvim kullanımıyla ilgili bir sorunsaldan yola çıkılarak nihai çatışmanın yaşandığı gün tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de ilk kez 2020 yılında başlayan "Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması" bünyesinde yapılan çalışmalar kapsamında oluşturulan bir metot kullanılmıştır. Böylece savaşın lokalizasyonu ve tarihlendirilmesiyle ilgili bilinenlere özgün bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Malazgirt Savaşı, Selçuklu, Türk, Rus, Sovyet, tarihyazımı

¹ Bu çalışma, 23-24 Ağustos 2021 tarihleri arasında Malazgirt'te düzenlenen 950. Yılında Malazgirt Zaferi Uluslararası Sempozyumu'nda yalnızca sözlü olarak sunulan "Rusça Literatürde Malazgirt Savaşı ve Selçuklular" adlı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, orkundeveli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2768-111X

THE BATTLE OF MANZIKERT AND THE SELJUKS IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

In the year 1071, the Seljuks, facing the Byzantine army along the plateau stretching to the southeast of Malazgirt (Manzikert), achieved a victory that deeply impacted both Turkish and world history. The Battle of Malazgirt, a cornerstone in the transformation of Anatolia into Turkish homeland, has been the subject of numerous academic studies in various languages up to this day. Nevertheless, it is difficult to say that the studies on this battle in the Russian literature are well known in Turkey. In this context, both the proximity of Russian historiography to the political and cultural legacy of Byzantium and the distance imposed by Soviet historiography on the same heritage have directly influenced the course of studies related to the Battle of Malazgirt and the Seljuk Turks in Russian literature. Similarly, historians from diverse nationalities coexisting under both the imperial and Soviet umbrellas have offered varied perspectives and in-depth analyses on the Battle of Malazgirt, but this situation also created certain tensions and disagreements that had political concerns behind them. This study examines the Battle of Malazgirt and the Seljuk Turks in the light of samples from Russian (and Soviet) historiography, and additionally delves into the debates surrounding the dating of the battle. Starting from an issue related to calendar format, an attempt has been made to pinpoint the exact day of the ultimate conflict. For this purpose, a methodology derived from the studies conducted within the framework of the *Locating the Manzikert Battlefield: History and Archaeological Survey Project* initiated for the first time in 2020, has been employed. Thus, it is aimed to make an original contribution to what is known about the localization and dating of the battle.

Keywords: Battle of Manzikert, Seljuk, Turkish, Russian, Soviet, historiography

1. GİRİŞ

Anadolu'ya açılan kapı metaforuyla özdeşleşen Malazgirt Savaşı, Müslüman ve Hıristiyan dünyalar arasındaki 'olağanlaşmış' çarpışmalardan farklı olarak, kısa ve uzun vadeli sonuçları itibarıyla tarihte yaşanan büyük kırılmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Türklerin, İslâm dünyasının siyasi lideri olarak başat güç haline geldiği ve sembolik olarak Viyana'daki ikinci başarısız kuşatmanın ardından psikolojik gerilemenin başladığı 1683 yılına kadar yaklaşık 600 yıllık otoritesine zemin hazırladığı söylenebilecek bu savaşa, kendinden önce yaşanmış ve sonra yaşanacak tarihsel hadiselerden farklı olarak Türk tarihyazımında ulusal kurucu mitler arasında yer verilmektedir.

Bizans Küçük Asya'sını tedricen Müslüman Türk Anadolu'su haline getiren bu savaşın önemine ve detaylarına ilişkin bir dizi dilde ve çok sayıda bilimsel çalışma mevcuttur. O kadar ki gerçekten de savaşa ve savaşın yol açtığı değişim ve dönüşümler sonucunda biçimlenen tarihsel evrene yeni bir ışık tutabilmek, belki de Carole Hillenbrand tarafından dile getirildiği gibi artık yalnızca "arazinin en ince ayrıntısına kadar incelenmesi ve topografik faktörlerin değerlendirilmesini içeren arkeolojik çalışmalar" sonucunda elde edilebilecek verilerle mümkündür (Hillenbrand, 2007, s. 4). Bilhassa "hem

kendisi hem de neden olduğu hadiseler” bakımından yalnızca Türk tarihiyle sınırlandırılmayıp dünya tarihinde de “insanlığa geniş manada biçim veren az sayıdaki büyük olaylardan biri” olarak kabul edilen Malazgirt Savaşı’nın (Alican, 2020, ss. 54-55) noktasal konumu hakkındaki belirsizlik göz önüne alındığında, bu görüşe katılmamak mümkün değildir. Aslında, Hillenbrand’dan çok önce Akdes Nimet Kurat tarafından savaşın yeriyle ilgili münakaşalara nokta koymak amacıyla, tüm dikkatini “cazip Yunan veya Hitit heykelciklerini bulmaya” veren arkeologların sağlayabileceği potansiyel katkılara dikkat çekilmiştir (Kurat, 1971, s. 71). Tarihi yalnızca zamanı ve mekânı tasnif eden “betimsel bir disiplin” olmaktan çıkararak “yeni arkeolojik” yaklaşımlar aracılığıyla geçmişte vuku bulan olay ve olguların “hesabını veren” bir disiplin haline getirmeye yönelik çalışmaların fikrî temelleri 1970’li yıllara kadar uzansa da (Çevik, 2023: 22) Malazgirt Savaşı’na ilişkin şimdiye kadar bu anlayışla atılan ilk ve tek büyük somut adım, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ahlat Müze Müdürlüğü, Muş Alparslan Üniversitesi’nin iş birliğiyle, 2020 yılında hayata geçirilen “Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması” adlı projedir. Proje kapsamında, bu büyük muharebe ile ilgili sis perdesinde kalmış noktaların aydınlatılması için Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinden 40’tan fazla akademisyen, savaş alanı arkeolojisinde kullanılan modern metot ve teknolojileri yaklaşık 150 km²’lik geniş bir coğrafyada multidisipliner bir anlayışla test etmekte ve aynı zamanda Malazgirt’in tarihsel kimliğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Esasında Selçuklular, Alp Arslan ve dolayısıyla Malazgirt’in Türk tarihyazıcılığında müstakil birer konu başlığı haline gelmesi, Türk tarihinin kadim geçmişini öğrenmeye yönelik Erken Cumhuriyet yıllarına damgasını vuran bütüncül anlayışın bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Fuad Köprülü, Mükrimin Halil Yinanç, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Faruk Sümer, Ali Sevim, Nejat Kaymaz ve Erdoğan Merçil gibi isimler, çalışmalarıyla gelecek nesillere yol göstermeye devam etse de her şeye rağmen araziden gelecek yeni veriler olmaksızın bu devasa literatürün artık tamamen doğal sınırlarına ulaştığı da söylenemez. Bu bağlamda özellikle yurtdışında yapılan araştırmalar yeniden mercek altına alındığında, Selçuklular ve Malazgirt Savaşı hakkında Türkçe literatürde kendisine neredeyse hiç atıf yapılmayan Rusça kaynak gruplarının varlığından söz etmek halen mümkündür. Günümüzde teknolojik imkanların artması ve uluslararası iş birliklerinin daha da yaygınlaşmasıyla tarihsel bilgiye erişim giderek kolaylaşmaktadır. Bilginin dolaşımında sağlanan serbesti, Türk tarihçiliği açısından Osmanlı öncesi devirlere yönelik ilgiyi de gözle görülür biçimde artırmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Selçuklular ve Malazgirt Savaşı hakkında bildiklerimize katkı sunabilecek Rusça kaynaklar -muhtemelen dil bariyerinden ötürü- şimdiye dek Türkçe literatürde kendisinden neredeyse hiç söz ettirememiştir.

2. Rusça Kaynakların Önemi

Malazgirt Savaşı ve Selçuklular hakkında Rus kaynaklarında tesadüf edilen bilgileri, Rusların Bizans tarihine yönelik duydukları derin ilginin dolaylı bir çıktısı olarak nitelendirmek mümkündür. Bu ilginin mazisi, 8. yüzyılda Norman paralı askerlere katılan “yerli Slav ahalinin Bizans ticaretine karışmasıyla” başlayan ikili ilişkilere kadar uzanmaktadır. Ruslar, 9. ve 10. yüzyıllarda kitleler halinde Hristiyanlığı kabul etmeye başlamış ve Rus Kilisesi, Bizans Patrikliğine bağlı bir metropolitlik haline gelmiştir. Ortodoksluğun kabulüyle, Rusya'nın hem Doğu'nun hem de Batı'nın kültürel bağımsızlığını kendi bünyesinde sentezlemek istediği söylenebilir. Dahası, Kiev Büyük Knezi Vladimir'in 988 yılındaki vaftizinden 120 yıl önce, Balkan Slavları için hazırlanan ve Selânikli rahip Konstantin (Kirill) tarafından tanzim edilen alfabenin benimsenmesi, Rusların “Yakın-Şark, Helenistik ve Hristiyan kültürüne” Bizans aracılığıyla intisap etmesini sağlayarak onlara “medeni milletler zümresine” katılma imkânı tanımıştır (Vernadsky, 1944, ss. 37-38; Ataöv, 1968, s. 232; Kurat, 1987, ss. 29-33).

Kolayca fark edilebileceği gibi Rusların Bizans tarihine yönelik merakı ilk etapta akademik değil siyasi kaygılar barındırmaktadır. Bu türden bir önceliğin bilhassa “Üçüncü Roma Nazariyesi” ile doruk noktasına çıktığı ifade edilebilir. Bu düşünceye göre Konstantiniyye'nin Türkler tarafından fethedilerek her iki Roma İmparatorluğu'nun da düşmesiyle Ortodoks dünyanın merkezi Moskova'nın himayesine girmiştir. Dolayısıyla Üçüncü Roma iddiası, Bizans'ın mirasını devralan Rusya için bir dizi ruhani ve jeopolitik -aslen uygarlık- görevini ima etmektedir (Klimenko & Yurtaev, 2018, s. 239).

Bununla birlikte, Rusların Bizans tarihine yönelik ilgisinin siyasi fakat aynı zamanda doğası gereği akademik sac ayaklarından biri de hiç kuşkusuz, 1894'te İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü (Russkiy Arheologičeskiy Institut v Konstantinopole)'dür. Şark Meselesi'nin Avrupa kamuoyunu meşgul ettiği bir dönemde kurulan bu enstitü, Rus İmparatorluğu'nun “siyasi çıkarlarıyla uyumlu” Bizans araştırmaları yapmak, “Rusya'nın Bizans'la olan tarihî ve kültürel bağlarını” vurgularken kendilerini de “Bizans mirasını korumak ve kurtarmakla yükümlü” gören bilim insanları yetiştirmek, ayrıca bu alanda Avrupa'yla rekabet edebilecek bir ekol yaratmak gibi amaçlara sahiptir. Çalışmaları, Büyük Savaş'ın patlak vermesiyle 1914 yılında akamete uğrasa da 1916-17 yıllarında enstitüye bağlı Rus arkeologlar, işgal altındaki Trabzon'da “şehrin Bizans mirasına ışık tutan bir dizi kapsamlı arkeolojik çalışmalarda” bulunmuştur. Bu durum, Bizans mirasıyla daha ziyade “mekânsal” bir ilişki kuran Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine, Rusya açısından 19. yüzyılın sonlarında imparatorluğun Bizans'ın “en meşru mirasçısı” olduğuna yönelik muhafazakâr bir fikir birliğinin bulunduğunu göstermektedir (Üre, 2015, ss. 16-21).

Bu hususta bahsedilmesi gereken ikinci bir örnek, yine 1894 yılında Rus Bizantolog Vasily G. Vasilyevskiy tarafından kurulan ve St.

Petersburg'da yayın hayatına başlayan *Vizantiskiy Vremennik* adlı yayın organıdır (bkz. Ek 1). Büyük Savaş yıllarında ergin formuna kavuşan bu derginin yalnızca 1916 yılında her biri ortalama 800 sayfalık 22 cildi yayımlanmıştır. Bu dönemde aktüel tarihin yanı sıra dinî konularda ve özellikle Bizans ile Rusya arasındaki tarihi ve manevi bağa ilişkin çeşitli metinlere yer veren dergi, Ekim Devrimi'nin ardından Bolşevik otoritelerin eleştirilerine hedef olmaya başlamıştır. İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün kuruculuğunu üstlenen Fyodor I. Uspenskiy'nin editörlüğünde bir süre daha yayın hayatına devam etmeyi başarabilen dergi, Uspenskiy'nin 1928'deki ölümünün ardından içerik bakımından Sovyet tarihçiliğiyle ters düştüğü gerekçesiyle kapatılmıştır. Derginin tekrar yayımlanmaya başlaması ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, rejimle Rus Ortodoks Kilisesi arasındaki ilişkilerin yumuşamasıyla mümkün olabilmıştır. Buna karşın Sovyetler Birliği'nde "Bizansçılığın bir dereceye kadar gericiliği temsil ettiğine yönelik itirazlar", *Vizantiskiy Vremennik*'in 1947'den itibaren dinî konulardan uzaklaşmasına ve bu yeni seriye ait ilk sayının ön sözünde belirtildiği gibi, "Bizans'ın iç tarihinin ekonomik, sosyal, idari sorunlarına odaklanmasına" yol açmıştır. Yine de derginin bu ikinci yayın hayatı, ülkede hızla büyüyen Bizans kadrolarının etrafında toplandığı bir merkez oluşturmayı başarmıştır (Sokolov, 1959, s. 5; Üre, 2015, s. 21; Şaşanov, 2016, s. 845). Uspenskiy ve Vasilyevskiy dışında Rus Bizantologlar arasında Alexandr A. Vasilyev, Vasiliy E. Regel, Georgiy A. Ostrogorskiy, Viktor N. Lazarev, Aleksandr O. Kajdan, Sergey S. Averintsev gibi isimler zikredilebilir.

Bununla birlikte Bizans çalışmalarına ilişkin belki de Batı literatürünün gölgesinde hak ettiği değeri görmeyen geleneğin, Rus tarihyazıcılığının övünç kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Söz gelimi, 19. yüzyıldan bu yana bir dizi araştırmacı, Süryani kaynak grubunun göreceli tarafsızlığına ve bunların "sosyoekonomik, politik, etnogenetik, mezhepsel ve ideolojik meseleleri" ayrıca "halk hareketlerini, askerî sanatı, feodal isyanları ve devletler arası ilişkileri aydınlatmayı" mümkün kıldığına değinirken, Rus tarihçileri bu imkânın bir avuç Rus bilim insanının gayretleri sayesinde sağlandığını öne sürmektedir. Bunun bir parçası olarak Süryaniyat'ın uluslararası düzeyde ana akım haline gelmesinden çok önce, Sovyetler Birliği'nde Nina V. Pigulevskaya tarafından yapılan çalışmalarla gün yüzüne çıkarıldığı vurgulanmaktadır. Pigulevskaya'nın 1939-1980 arasında doğrudan Bizans ve Doğu (Arap, Hindistan, İran) üzerine yazılan en az dokuz eseri mevcuttur. Bu bağlamda, Orta Çağ'ın başlarında Bizans İmparatorluğu da dahil olmak üzere, Süryani kaynakları özelinde Batı Asya çalışmalarındaki öncelik Rusya'ya aittir. Bu hususta, Rus Bilimler Akademisi'nin Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsüne bağlı Sovyet Süryologlar Okulu tarafından Soğuk Savaş yıllarında sayısız eser ortaya konmuştur (Guseynov, 1972, ss. 120-121).

3. Rusça Metinlerde Malazgirt Savaşı ve Selçuklular

Bizans tarihini ilgilendiren olay ve olguların Rus tarih yazıcılığındaki öneminden, dolaylı olarak Malazgirt Savaşı ve Selçuklular hakkında yazılanlara bakılacak olursa, Ruslar açısından savaşın Bizans tarihindeki önemi hakkında bilimsel literatürde fikir birliği bulunmamaktadır. Dahası, tarihçiler tarafından bu konulara ilişkin taban tabana zıt değerlendirmeler yapılmaktadır. Bir görüşe göre Malazgirt'teki yenilgi imparatorluk açısından gerçek bir askerî felaket olarak değerlendirilebilir çünkü Selçuklu ordusu, Bizans tarihinde eşi görülmemiş bir olay olarak rakibini mağlup etmekle kalmayıp imparatoru da ele geçirmiştir. Diğerleri ise savaşın Bizans askerî gücünün çöküşü olarak nitelendirilemeyeceği kanısındadır. Dahası, askerî açıdan bile bu olayla ilgili olağanüstü bir durumdan söz edilemez zira Bizans ordusunun çoğu savaştan izinsiz olarak çekilerek imparatoru, maiyetini ve muhafızlarını savaş alanında yalnız bırakmıştır. Saatlerce savaşmaktan yorgun düşen Selçuklular böyle bir gidişatı öngöremediklerinden, sebepsiz yere savaş alanından kaçan Bizans birliklerini takip edecek güçleri de kalmamıştır. Yine de düşmana ait ilk savaş hattının orta kısmını kuşatıp yok etmeyi başarmışlardır. Bu beklenmedik zafer üzerine Sultan Alp Arslan'ın "çok şaşırıldığı" ve "bir ay boyunca Malazgirt yakınlarında ne yapacağını bilmeden durduğu" anlatılmaktadır. Bu görüşü daha makul bulan Anton S. Mohov'a göre kaynaklara göz atıldığında "savaşta rol alan Bizanslı komutanlardan hiçbiri (!) Malazgirt'te ölmemiş yalnızca Romanos" yakalanmıştır. O halde "Malazgirt, Bizans ordusunun çöküşünün bir simgesi değil, Bizans soyluları arasındaki çözülmez ilişkilerin canlı bir örneği" olarak görülebilir (Mohov, 2003, ss. 291-293)

Karşıt görüşü savunan Rauf A. Hüseyinzâde² ise Malazgirt Savaşı'nı yalnızca Selçukluların Orta ve Batı Asya'daki varlığı açısından değil Orta Çağ tarihinin mihenk taşlarından biri olarak değerlendirmektedir. Ona göre 26 Ağustos 1071'deki savaşın sonucu hem Doğu'nun hem de Batı'nın kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Selçuklular için bu zafer Dandanakan'dan daha az önemli değildir. Malazgirt Zaferi ile alınan ilk sonuçlardan biri Batı Asya'nın siyasi haritasının Selçuklular tarafından yeniden çizilmesidir. Bundan sonra Selçukluların daha fazla genişlemeleri için önlerinde artık ciddi bir engel kalmamıştır (Guseyn-zade, 2010, s. 80). Ne var ki Vladimir A. Gordlevskiy'e göre Selçukluların siyasi gücü her ne kadar inatçı bir mücadele sayesinde elde edilmiş olsa da "Bizans ile aralarındaki sınır zaten iyi kurulmamış ve toponimik olarak" belirlenmiştir. 1071 felaketinden sonra Anadolu'da ortaya çıkan "Türkmen feodal beylikleri" Selçuklular tarafından yutulmuştur. Öte yandan zaferi perçinleyen asıl etmen, karşılıklı olarak şahsi menfaatler

² Sovyet tarihçiliğinin önde gelen simalarından biri Rauf Alişir oğlu Hüseyinzâde'nin "Guseynov, Guseynzade, Guseyn-zade" gibi farklı imzalar kullanarak neşrettiği çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bu metinde, bütünlüğü sağlamak adına müellife Hüseyinzâde olarak yer verilmiş, kendisine yapılan atıflarda ise künyelerin özgün haline sadık kalınmıştır.

peşinde koşan Bizans ve Haçlıların bilinçsizce yürüttükleri dar görüşlü politikalar olmuştur (Gordlevskiy, 1941, s. 26). Doğu ile Batı arasında zamanla yoğunlaşan askerî-politik ve ekonomik temasların 1071 savaşının sonuçlarıyla doğrudan ilişkili olduğu konusunda Hüseyinzâde de hemfikirdir. Ona göre Malazgirt Zaferi'nin ardından Avrasya'daki "hâkim jeopolitik güç ve sistem sorunu birkaç on yıl için" çözülmüştür (Guseyn-zade, 2010, s. 80).

Rusça metinlerde Malazgirt'te alınan mağlubiyetin Bizans'ı yıkan ana etmen olup olmadığına yönelik tartışmaların bir parçası olarak 'ihanet' temasının da sıklıkla dillendirildiği söylenebilir. Gordlevskiy'e göre Türkler, boyları aralarındaki bağları daima koruduklarından Malazgirt Savaşı'nda da akrabalarının tarafına geçerek Romanos IV Diogenes'i arkadan vurmuşlardır (Gordlevskiy, 1941, s. 23). Bu görüşe biraz daha dışarıdan bakmaya çalışan Şain Mecidoğlu Mustafayev de o dönemde etnik tercihlerin önemli rol oynayabildiğine dikkati çekmektedir. 1135 yılında Abbasi Halifesi ile Selçuklu Sultan'ının orduları arasındaki savaşta da benzer bir olayın yaşandığına işaret ederek, Prof. Dr. Osman Turan'a atıfla "boyların boylara, Türklerin Türklere eğiliminin" bulunduğu ve bazı kaynaklarda Tamış liderliğindeki Oğuzların, Türkmen soydaşlarının saflarına geçmesinin yenilginin nedeni olarak verildiğinden söz etmektedir (Mustafayev, 2017, ss. 48-49).

3.1. Selçuklular ve Askerî Nitelikleri

Burada yeri gelmişken Selçuklular ile ilgili kayıtlara da yer verilebilir. Bu bağlamda Gordlevskiy, "tehlike zamanlarında korkusuzca boylarını kurtarmaya koşan alpler ve bahadırlardan oluşan seçkin, ayrıcalıklı birliklere" vurgu yapmaktadır. Bunlar arasında Kınık boyuna mensup Selçuklular, "özveri ve cesaretleriyle" dikkat çekmektedirler. Böylece, "alp" yani "kahraman" sanı, Sultan Arslan'ın adına çoktan bağlanmış ve belki de "cesaret, Selçukluları Oğuz boyları içinden yükselterek önemsiz bir aileye" taht hakkını vermiştir (Gordlevskiy, 1941, s. 51).

Rus tarihyazımında Selçukluların kökenleri, görünüşleri, yaşam tarzları ve buna benzer özellikleri hakkında pek çok bilgi olmasının yanı sıra özellikle savaşçılıkları ve at binmedeki yeteneklerinden söz edilmektedir. Bu hususta İslamiyet öncesi devirler de dahil olmak üzere Batı Asya'da bulunan Türk savaşçılar ve Türk askerî sanatı hakkında bilgi veren Arap kaynaklarından yararlanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda hem İslamiyet öncesi dönemde Arap şairler tarafından kaleme alınan dizelere hem de Müslüman Arapların daha ilk fetihler döneminde Türklerin askerî yönlerini vurgulayan ve onları "korku nedir bilmeyen cesur savaşçılar" olarak tanımlayan kayıtlara yapılan atıflar dikkati çekmektedir. Orta Çağ hadis yazarları Buhârî, Müslim bin Haccac ve diğerlerinin naklettiklerinden hareketle, Türklerin Doğu'da yükselen hakimiyeti öngörülmüş ve Türkler "çarık giyen, yüzü devrilmiş çekiç gibi, çekik gözlü, küçük ve basık burunlu" insanlar olarak betimlenmiştir (Ahundova, 2004, s. 42). Türk savaşçıların "askeri niteliklerini, şeref ve haysiyetini karakterize eden" satırlarda,

Selçukluların savaş oyunları için aralarında Azerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan'ın da bulunduğu bir dizi Yakın Doğu ve Orta Asya ülkesinde at rezervleri bulundukları, ciddi bir meslek olan avcılık sayesinde cirit, kılıç ve topuz egzersizi yapan savaşçıların bir taraftan da savaşta kullanacakları atları denedikleri, bunu da 40 kulaç yüksekliğindeki direklere yerleştirilen tavuk motiflerini dört nala koşarken vurmaya çalışarak yaptıkları aktarılmaktadır (Guseyn-zade, 2013, s. 149). Hüseyinzâde'nin anlatısıyla Selçuklular asimetrik savaş taktiklerine yoğun olarak başvurmuşlardır. Onlar için askerî operasyonların temel yöntemi, düşmana küçük müfrezeler halinde saldırmaktır. Düşman kamplarının savunma açıklarını fırsata çevirmeyi iyi bilen Selçuklu askerleri, düşmanlarına *falanks* düzeni³ içinde bir bütün halinde saldırmayı tercih etmemişlerdir. Bunun yerine aralarında belirli mesafe bulunan gruplar düşmana ok yağdırmıştır (Guseyn-zade, 2010, s. 189). Bir okçunun sadağında kamış ve huş ağacından yapılan yaklaşık 90 adet demir uçlu ok bulunmaktadır. Bunlar arasında üç veya iki tüylü, çift boynuzlular olabileceği gibi kabuk ve zırh delici özel oklar da yer almaktadır. Yayların yapımında da tozağacı ve keçi boyunuzu kullanılmıştır. Kirişte ise germe için kullanılan özel bir halka bulunduğu belirtilmektedir (Guseyn-zade, 2013, s. 143).⁴

Buna ek olarak Selçukluların savaş alanının değişken şartlarına kolaylıkla adapte olabildikleri de kaydedilmektedir. Örneğin Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, 1063'teki Gürcistan seferi sırasında, kuşatma altındaki kalenin kulelerinden birinin odunlarla ateşe verilmesini emretmiştir. Bu sayede Selçukluların saldırı merdivenlerini dayadıkları kale duvarlarındaki "dayanılmaz sıcaklık ve boğucu duman" düşmanlarını oradan uzaklaştırmıştır. Ayrıca Hüseyinzâde, Selçukluların nehirler üzerinde kayık ve yelkenlilerle ilerleyebildiklerini, duba ve köprüler yapmayı bildiklerini ilave etmektedir. Selçuklular, su engellerini havayla dolu tekneler ve tulumlar yardımıyla veya yüzerek aşabilmektedir. Nehirlerin atlarla geçilmesi esnasında, binicinin genellikle kuyruğunu tuttuğu atın arkasında yüzdüğü ifade edilmektedir. Bir savaşçının, kalkanının üzerinde dümen olarak kullandığı yalın kılıcıyla tıpkı bir teknede olduğu gibi nehri geçtiği ve atının da yakınlarda yüzdüğü kaydedilmektedir. 1067 (veya 68)'te Alp Arslan'ın ordusuyla birlikte Aras'ı yüzerek geçtiği, 1071'de ise diğer askerler gibi at sırtında Fırat'ı aştığı belirtilmektedir (Guseyn-zade, 2013, ss. 148-149).

³ Bu savaş düzeni, omuz omuza duran ve sık saflar halinde bir koruma duvarı oluşturan askerleri içermektedir. Kökenleri Antik Yunan'a dayanan bu taktik, ileriye doğru düşman hatlarını yarıp geçebilen güçlü bir savunma hattına izin vermektedir.

⁴ Orta Çağ kaynaklarında, İslam öncesi ve sonrası Arap kaynaklarına dayanan bu tarz bilgilere -özellikle de İslâm peygamberinin bizzat Türklerle olan münasebetiyle ilgili hikayelere- kolay rastlanmıyor oluşu, Rus oryantalizminin gelişim sürecinde örneğin Taberî gibi isimlerin aktardıklarına yönelik yoğun ilgi doğurmuşsa da Vasily V. Bartold gibi bazı önemli doğubilimciler bu kayıtlara şüpheyile yaklaşmışlardır. Bkz. (Bartold, 1968, s. 244).

Selçukluların savaş becerisinin önemli göstergelerinden bir diğeri de zapt edilemez olarak nitelendirilen Ani'nin fethidir. Vladimir M. Zaporjets'in verdiği bilgilere göre Alp Arslan, şehrin doğal surları olan sarp kayalıkların etrafına yüksek platformlar inşa ettirmiş ve ardından bu platformların üzerine yerleştirilen mancınıklar, fırlattıkları yanıcı mühimmatla şehri bombardıman etmiştir. Selçuklular bundan önce ürettikleri mayınlar yardımıyla kaya surlarını patlatmayı da denemiş fakat muvaffak olamamışlardır (Zaporjets, 2011, s. 118). Benzer bilgileri Hüseyinzâde de doğrulamaktadır. Ona göre Selçuklu ordusunda düşmana yanıcı madde fırlatan “ateş ustası” birlikler bulunmaktadır. Kuşatma altındaki şehirlere ve kalelere de mancınıklar yardımıyla yanıcı bileşime sahip çömlükler atılmıştır. Bu ustalardan 1067/68'de Azerbaycan ve Gürcistan'a yapılan seferlerde yararlanmışlardır. Hüseyinzâde, yanıcıların Bakü'deki petrol kuyularından elde edildiğini ifade etmektedir. Petrolün Bakü'deki üretim ve ihracatı, Selçuklulardan önceki dönemlerde başlamıştır. Başta Bakü, Gence, Derbent ve Tiflis olmak üzere Kafkas şehirleri Selçuklulara silah tedariginde önemli roller üstlenmiştir. (Guseyn-zade, 2010, ss. 190-191).

Selçuklular yalnız savaşçılıklarıyla değil diplomatik becerileriyle de Rusça eserlere konu olmuşlardır. Buna göre, Malazgirt'teki kesin zaferin arifesinde Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes'e elçiler göndermesi, Türk-İslam savaş hukukunun bir parçası olarak doğal karşılansa da söz konusu heyetin aslında Bizans ordusunun durumunu öğrenmek ve kamp hakkında bilgi edinmek amacıyla görevlendirildikleri kaydedilmektedir (Guseyn-zade, 2013, s. 146). Dolayısıyla aşına olunan savaşkan özelliklerinin yanı sıra Selçukluların gerçekçi, rasyonel ve dünyevi bir diplomatik gelenek ve kabiliyete sahip oldukları da ifade edilebilir.

3.2. Savaşın Yeri ve Tarihlendirilmesi

Rus tarih yazımının çağdaş örneklerinde Selçuklular hakkında rastlanabilen tüm bu detaylı bilgilere rağmen Malazgirt Savaşı'nın noktasal olarak yeri ve zamanı hakkındaki belirsizliğin sürdüğü söylenebilir. Mustafayev, iki ordunun günümüzde “Ahlat ile Malazgirt arasında” bulunduğu ifade edilen “az-Zuhra ya da Rahva” adlı bölgede gerçekleştiği hususunda Hillenbrand ile aynı görüşü paylaşmaktadır (Mustafayev, 2017, s. 48; Hillenbrand, 2007, s. 60). Bu hususta *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye* gibi kaynaklara yapılan atıflar da dikkati çekmektedir. Savaşın tarihiyle ilgili olarak ise müellifler arasında farklı kabuller bulunmaktadır. Buna göre, genel kanıyı oluşturan ve Uspenskiy⁵ tarafından da kabul edilen 26 Ağustos 1071'in aksine Georgiy A. Ostrogorskiy, *Bizans Devleti Tarihi* adlı eserinde nihai çatışmaların 19 Ağustos 1071'de yaşandığını kaydetmektedir (Ostrogorskiy, 2011, s. 425). Bizans ve Süryani kaynaklarına dayanarak zaferin 19 Ağustos'ta alındığını

⁵ Uspenskiy, savaşın tarihini “25 veya 26 Ağustos” 1071 olarak göstermektedir. Bkz. (Uspenskiy, 2018, s. 66).

ileri süren Hüseyinzâde, Tamara Talbot Rice ve Aleksey V. Oleynikov gibi pek çok isim de Ostrogorskiy'e katılmaktadır (Guseynov, 1972, s. 125; Rice, 2004, s. 32; Oleynikov, 2015, s. 159). Sovyet tarihyazımında da kendine sıklıkla yer bulan bu görüşe, *Vizantiskiy Vremennik*'in 1947 tarihli 26. cildinde de yer verilmiştir (Skrjinskaya, 1947, s. 216). Valeriy P. Stepanenko ise “Van Gölü yakınlarındaki Malazgirt Savaşı’nda Bizans ordusunun ezici bir yenilgiye uğradığı” şeklindeki olayın “17 Temmuz 1071’de” gerçekleştiğini⁶ iddia etmektedir (Stepanenko, 1988, s. 29).

Rus tarihyazımı açısından savaşın asıl tarihine yönelik ortaya atılan farklı görüşlerin ardında bazı özel sebepler bulunuyor olabilir. Bilindiği üzere, Ruslar 1918’e kadar şu an kullanılan Gregoryen takvim yerine Jülyen takvimini kullanmışlardır. Bununla birlikte Jülyen takvimi Doğu Hıristiyan Kilisesi ve bazı muhafazakâr çevreler tarafından bugün bile kullanılmaya devam etmektedir. Bu takvim her 128 yılda 1 günlük kayma yarattığından 1071 yılı itibarıyla Gregoryen takvimle arasında ‘yaklaşık’ 6 günlük fark bulunmaktadır. O halde Malazgirt Savaşı’nın kesin tarihine yönelik tartışmalarda, atıf yapılan eserler kadar müelliflerin bu tarihleri verirken hangi takvimi esas aldıkları üzerinden bir hesaplama gidilebilir.⁷

Jülyen Takvimi	Gün	Gregoryen Takvimi	Gün
26 Ağustos 1071	Cuma	1 Eylül 1071	Perşembe-Cuma
19 Ağustos 1071	Cuma	25 Ağustos 1071	Perşembe-Cuma
17 Temmuz 1071	Pazar	23 Temmuz 1071	Cumartesi-Pazar

Tablo XVII. Jülyen Takvim Esaslı Hesaplama

Gregoryen Takvimi	Gün	Jülyen Takvimi	Gün
26 Ağustos 1071	Cuma	20 Ağustos 1071	Cuma-Cumartesi
19 Ağustos 1071	Cuma	13 Ağustos 1071	Cuma-Cumartesi
17 Temmuz 1071	Pazar	11 Temmuz 1071	Pazar-Pazartesi

Tablo XVIII. Gregoryen Takvim Esaslı Hesaplama

Öncelikle, Ramazan Şeşen’in Alp Arslan hayatıyla ilgili Arapça kaynakları mukayese ederken değindiği üzere “bütün kaynaklar”

⁶ Stepanenko’nun bu tarihi verirken atıfta bulunduğu iki isimden biri olan Jean-Claude Cheynet, savaşın tarihini açıkça 26 Ağustos 1071 olarak göstermektedir. Diğer isim olan Claude Cahen ise Sultan’ın 17 Ağustos günü Bizanslılara bir elçi heyeti gönderdiğini, çarşamba veya perşembe günü Bizans ordusunda bulunan küçük bir ücretli Türk kıtasının saf değiştirerek Selçuklu ordusuna katıldığını ve savaşın cuma günü öğle namazının ardından başladığını aktarmaktadır. Bkz. (Cahen, 1934, ss. 632-634; Cheynet, 1980, ss. 412, 436).

⁷ Tablolara hazırlanırken, Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA)’ya bağlı Kaliforniya Teknoloji Enstitüsünün tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır. Jülyen gün sayılarına ait küsurat, saat gibi değişkenlere bağlı olarak belirlendiğinden, dönüştürme işlemi sonucunda elde edilen tarihlerin tekabül ettiği günler de farklılık gösterebilmektedir. İlgili kılavuz için bkz. (JD date/time converter, 2023).

muharebenin “Zilkade (Ağustos) ayında” ve “cuma günü cereyan ettiği hususunda” hemfikirdir (Şeşen, 1972, s. 109). Buna ek olarak savaşın tek görgü tanığı durumundaki Attaleiates’in ifade ettiği kadarıyla nihai çatışmanın iki gün evvelinde Türkler tarafından Bizans birliklerine yapılan gece saldırısı “aysız bir gecede” gerçekleşmiş ve “kimin kaçtığı, kimin kovaladığı ya da kimin hangi tarafa ait olduğu” anlaşılamamıştır (Attaleiates, 2012, s. 285).⁸ Bu bağlamda, Jülyen ve Gregoryen takvimleri arasında yapılan hesaplama sonucu edilen tarihlerin iki ordu arasında gerçekleşen nihai çatışmayı verdiği düşünülecek olursa ve bu hadiseden iki gün önce “aysız bir gecede” Selçuklular tarafından Bizans birliklerine bir baskın gerçekleştirilmişse, o halde ilgili tarihlerde Ay’ın görünümüne⁹ bakarak farklı iddialar arasında bir tür sağlama yapmak mümkün hale gelmektedir:

Gregoryen Takvimi ¹⁰	Ay’ın Görünümü
15 Temmuz 1071	
21 Temmuz 1071 (*)	
17 Ağustos 1071	

⁸ Türkçe literatüre ait bazı örneklerde, gece baskının 25 Ağustos 1071’de yani nihai çatışmadan bir gece önce gerçekleştiği bilgisi de yer almaktadır. İlgili kaynaklardan örnekler için bkz. (Dirimtekin, 1972, s. 244; Ökse, 1977, s. 25). Buna karşın gerek Attaleiates gerekse İmâdüddin el-İsfahânî’ye ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu hadise ile meydan savaşı arasında iki günlük ara vardır (Attaleiates, 2012, ss. 285-291; el-İsfahânî, 2019, s. 217). Adnan Çevik de buna paralel biçimde Bizans birliklerinin “24 Ağustos Çarşamba gün ve gecesi boyunca” Selçuklular tarafından taciz edildiğini hatta saldırıların “25 Ağustos Perşembe sabahında da devam ettiğini” kaydetmektedir (Çevik, 2021, s. 27).

⁹ İlgili tarihlerde Ay’ın görünümüne ait bilgiler internet üzerinde hizmet veren en eski interaktif ansiklopedilerden biri olan “The Nine Planets” (1994) üzerinden alınmıştır. Bkz. (Moon phase for today, 2023).

¹⁰ Yıldız işaretleri (*) bulunan hücrelerde bir üstteki tabloya göre Jülyen takvimden Gregoryen takvime dönüştürülen ve nihai çatışmanın iki gece öncesine tekabül eden tarihler yer almaktadır.

23 Ağustos 1071 (*)	
24 Ağustos 1071	
30 Ağustos 1071 (*)	

Tablo XIX. Gregoryen Takvimine Göre Ay'ın Evreleri

Elde edilen veriler değerlendirilecek olduğunda ise savaşın tarihlendirilmesi ile iddiaların tutarlılığı, “tüm kaynakların müttefik oldukları” hususlara uygunluk ve bu hadisenin iki gece öncesindeki gece baskımında Ay'ın görünümüne ilişkin verilen bilgiler göz önüne alınarak şu şekildedir:

Tarih (Gregoryen)	Kaynaklara Uygun (Zilkade / Ağustos Ayı)	Kaynaklara Uygun (Cuma Günü)	Gece Baskımında Ay'ın Görünümü Uygun
17 Temmuz 1071	X	X	X
23 Temmuz 1071	X	X	X
19 Ağustos 1071	√	√	X
25 Ağustos 1071	√	?	√
26 Ağustos 1071	√	√	√
1 Eylül 1071	X	?	√

Tablo XX. Nihai Çatışmanın Olası Tarihi

Burada üzerinde durulması gereken birkaç önemli husus daha bulunmaktadır. Öncelikle, Hüseyinzâde, Rice, Oleynikov ve diğerleri tarafından, Malazgirt Savaşı'nın yapıldığı tarih olarak öne sürülen 19 Ağustos 1071 şayet Jülyen takvimi esas alınarak verilmişse o halde Gregoryen takviminde ilgili tarihe tekabül eden 25 Ağustos 1071'in, 'dönüştürme işlemi sırasındaki sapma da hesaba katılarak' cuma gününe yani 26 Ağustos 1071'e tekabül edebileceği unutulmamalıdır. Bir başka deyişle, 19 Ağustos ve 26 Ağustos 1071 tarihlerinden hangisinin doğru olduğuna yönelik tartışmada, teknik olarak Rus tarihyazımının Batılı önermelerle her zaman paralel bir

seyir izlemek zorunda olmadığı söylenebilir. Bunun aksine, 19 Ağustos 1071 tarihi doğrudan Gregoryen takvime sadık kalınarak verilmişse bu kez Attaleiates tarafından gece baskını hakkında verilen “aysız gece” ayrıntısıyla Batılı önermeleri de ilgilendiren bir uyuşmazlık ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, temmuz ayına ait her iki önerme de hangi takvim esas alınır alınmasın ne kaynaklarla ne de baskın gecesindeki Ay’ın görünümüyle uyumludur. 26 Ağustos 1071 tarihinin Jülyen takvim esas alınarak verildiği daha düşük ihtimalli önermede ise “Zilkade ayı” dışındaki şartlar, cuma gününe tekabül ettiği hususu şerhli olmakla birlikte uygun görünmektedir. Öte yandan, bu tarihin genel kabul gören haliyle Gregoryen takvimi esas alınarak verilen biçimi hem kaynaklarla olan tutarlılığı hem de gece baskını esnasındaki Ay’ın görünümü açısından en tutarlı veriyi sunmaktadır.

1071 yılının ağustos ayı içerisinde çarşambaya tekabül eden diğer tarihlere bakıldığında ise 3 Ağustos için olmasa bile 10 Ağustos gecesini Attaleiates tarafından ifade edilen biçimiyle “aysız” olarak nitelendirmek (Attaleiates, 2012, s. 285) güçtür:

Gregoryen Takvim	Ay’ın Görünümü
3 Ağustos 1071	
10 Temmuz 1071	

Tablo XXI. Diğer Olasılıklar

Rusça literatüre bakıldığında, Malazgirt Savaşı hakkındaki bilgilerin son derece eksik ve bazen de çelişkili olduğuna dikkat çeken az sayıdaki isimlerden biri olan Zaporjets, 26 Ağustos 1071 olarak tarihlendirdiği muharebe hakkında şimdiye dek bilinenlerle ancak yaklaşık tahminler yapılabileceği kanaatindedir (Zaporjets, 2015, s. 125). Savaşın tarihi hakkında bilgi vermekten kaçınan Lidiya A. Semenova gibi yazarlar ise Van Gölü yakınlarındaki Selçuklu karakollarına saldıran Bizans imparatorunun esir alınmasından ibaret olarak ele aldığı Malazgirt Savaşı’nı birkaç cümle ile geçiştirmektedir (Semenova, 1990, s. 6).

4. Savaşın Sonucuna İlişkin Değerlendirmeler

Malazgirt Savaşı'nı Rusça anlatan çoğu yazara göre Selçuklu zaferi, askerî açıdan Bizans'ın düşüşünün başlangıcı olarak kabul edilir. Stepanenko'ya göre yenilgi ile imparatorluk, sınırları boyunca tabii devletler sistemi üzerindeki kontrolünü kaybetmekle kalmamış, Bizans'ın Ortadoğu'daki aktif politikasında sonun başlangıcına gelinmiştir. Buna rağmen Stepanenko, Diogenes'in Selçuklularla imzaladığı barışın oldukça yumuşak olduğunu düşünen az sayıdaki yazarlardan biridir (Stepanenko, 1988, ss. 6, 29). Hüseyinzâde ise tam aksine Malazgirt yakınlarında "Bizans askerî makinesine" kesin bir darbe indirildiğini, Alp Arslan'ın, "esir imparatorun iki kulağına da birer halka takarak" onu "gulamı" haline getirdiğini vurgulamaktadır (Guseynov, 1968, s. 151). Sergey G. Agacanov meseleyi daha geniş bir çerçeveden ele alarak Sultan Alp Arslan'ın on yıllık saltanatını tarımın, zanaatın ve şehirdeki misafirperverliğin canlanması ve yeniliklerle yan yana okumaktadır. Bu büyük ölçüde Kazakistan, Orta Asya, İran ve Afganistan'ı Uzak Doğu, Hindistan ve Anadolu ile bağlayan yollar üzerindeki ticaret ve değiş tokuşun ivme kazanmasıyla mümkün olabilmiştir. Bu güzergahlar üzerinde bulunan büyük şehirlerde yeni tüccar kolonileri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, yazara göre Selçukluların Malazgirt yakınlarındaki zaferi, Oğuz ve Türkmen boylarının Küçük Asya'nın derinliklerine giden yolunu açmıştır. Alp Arslan, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Küçük Asya'nın Erzurum, Mardin, Kayseri, Maraş ve diğer şehirlerini Oğuz-Türkmen liderlerine miras olarak vermiştir (Agacanov, 1991, ss. 83-86).

Dikkati çeken ilginç bir husus, 1970'li yıllara kadar tüm dünya halklarının tarihine ilişkin istatistiksel tablolar, siyasi, etnografik haritalar, diyagramlar ve resimlerle zenginleştirilen metinlerin yer aldığı *Sovyet Tarih Ansiklopedisi*'nin "Selçuklu Devleti" maddesinde, Malazgirt Savaşı'ndan yalnızca birkaç kelimeyle bahsediliyor oluşudur. Öyle ki 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklu Devleti'ni tanıtan siyasi haritanın açıklama kısmında bile bu hadiseye yer verilmemiştir (Seldjukskoye Gosudarstvo, 1969, ss. 721-722; Ek 2). Benzer şekilde Ostrogorskiy de Romanos IV. Diogenes'in askerî ve siyasi kariyerinin bir parçası olarak ele aldığı bu savaşı "ağır bir yenilgi" olarak nitelendirmiş fakat savaşın detaylarına neredeyse hiç değinmemiştir. Ona göre bozgunu gerçek bir faciaya dönüştüren olaylar dizisi, Türkler tarafından salıverilen imparatorun başkentteki siyasi rakipleri tarafından saf dışı bırakılmasıyla başlamıştır (Ostrogorskiy, 2011, ss. 425-426). Bizans tarihine olan özel ilgisi göz önüne alındığında Rus tarihçiliğinin Malazgirt Savaşı'na adeta kayıtsız kalması Akdes Nimet Kurat'ın da dikkatini çekmiş ve kendisi, Rus Bizantinistlerin Malazgirt Savaşı hakkında yazmaktan imtina ettiklerini dile getirmiştir. Kurat, Rusların "böyle bir Türk zaferinden bahsetmekten pek de hoşlanmadıkları" kanaatindedir (Kurat, 1971, s. 70). Bu bağlamda, Kurat'ın eleştirilerine konu olan Rus tarihçilerden Aleksandr A. Vasilyev, Malazgirt Savaşı'nın "Küçük Asya'daki Bizans hakimiyetine ölümcül bir darbe" vurduğu kanaatindedir. Vasilyev, bazı Alman

kaynaklarına atıfla savaşın ardından -bunu her ne kadar abartılı bulsa da- “Bizans İmparatorluğu’nun Türklerin eline düştüğünü” not etmektedir. Bu bağlamda, “birçok ünlü imparator ve savaşçıya ev sahipliği yapan” ve imparatorluğun ana gücünü oluşturan illerin sonsuza dek kaybedildiğini, “antik Roma ihtişamının kalıntıları üzerinde göçebe Türk çadırlarının” kurulduğunu ve “medeniyetin beşiği” olarak nitelendirilen imparatorluğun “kaba kuvvetin ve İslami barbarlığın avı” olduğuna ilişkin değerlendirmeleri aktarmaktadır (Vasilyev, 2017, ss. 464-468). Uspenskiy ise Orta Çağ tarihindeki ünlü savaş olarak nitelendirdiği Malazgirt Savaşı’nın “Küçük Asya’yı acımasız ve yıkıcı akınlara açtığı ve Bizans’a onarılamaz zararlar verdiği” kanısındadır. Tarihçi, Alp Arslan ile Romanos IV Diogenes arasındaki anlaşmanın “ancak ima ve tahminlerle değerlendirebileceği” kanaatinde olmasına rağmen bu kısımlar hakkında detaylı bilgi vermeye gayret etmiştir (Uspenskiy, 2018, s. 66).

Son olarak, 1680 yılında kaleme alındığı öne sürülen fakat özgün el yazmaları günümüze ulaşmadığı için kendisinden ancak Rusça tercümesi sayesinde haberdar olabildiğimiz *Cafer Tarihi* adlı gerçekliği oldukça kuşkulu¹¹ bir Türk-Bulgar kroniğinde, Malazgirt Savaşı hakkında ilginç bir anekdot yer almaktadır (Bahşi İman, 1997, s. 107):

1071’de Men-Çokır (Malazgirt) savaşında Emir Adem’in (Volga Bulgaristan’ının gelecekteki hükümdarı) Volga-Bulgar müfrezesi Bizanslıları oklarla vurdu ve Selçuklu Sultanı Alp Arslan’a zafer getirdi. Savaştan sonra Alp Arslan, Adem’in yanına geldi ve ona şöyle dedi: “...Yüce Allah’ın izniyle bana zaferi getiren ve cesareti hatırlatan yaylarınızın, gazilerimin (inançları uğrunda savaşanlar) bayrak direklerini süslemesini istiyorum. Bulgarların yayı nasıl olur bana gösterin.” Adem, gösterdi ve Selçuklu sancaklarında Bulgar yayının görüntüsü ‘ Y ’ belirdi. Daha sonra bu şekil ayın (yarım) görüntüsü olarak algılanmaya, ayrıca Selçuklu camilerini süslemeye başladı (...).¹²

¹¹ Bu kaynağın, Ferhad A. Nureddinov adlı bir tarih öğretmeni tarafından 1990 yılında tedavüle sokulduğu ifade edilmektedir. Özgün biçiminin Bulgar-Arap alfabesinde kaleme alındığı öne sürülen eserin düzmece olduğu konusunda Yulay Şamiloğlu, Omelyan İ. Pritsak, Viktor İ Şnirelman gibi pek çok bilim insanı hemfikirdir. Yine de Rusya’da Mirkasım A. Usmanov, İskender A. Gilyazov ve Yuriy K. Begunov gibi bazı isimler eserin sahil olduğu konusunda ısrarcıdır. Her ne kadar Türkiye’de yapılan halkbilimi çalışmalarında *Cafer Tarihi*’nin özgünlüğü meselesi üzerine pek fazla kafa yorulmasa da Osman Karatay, bu eserin bilim camiasında itibar edilebilecek güvenilir bir kaynak olmadığı kanaatinde (Karatay, 2004, ss. 17-18). *Cafer Tarihi* hakkında doğrudan bilgi veren bir çalışma için bkz. (Bayram, 2009, ss. 82-83, 90-91).

¹² Parantez içinde gösterilen ifadeler eserin özgün halinde bulunmaktadır.

Cafer Tarihi'nin tarihsel değeri haiz bilimsel bir eser olup olmadığı konusunda uzunca süredir devam eden akademik tartışmalardan ve bu hususta dile getirilen çekincelerden haberdar -hatta aynı çekincelere sahip- olarak, bu pasajın Malazgirt Savaşı hakkındaki çalışmalar bağlamında belki de ilk kez burada zikrediliyor olması yine de önemlidir. Malazgirt Savaşı, kaynakların sıklıkla mukayese edildiği ve muhteviyatındaki bilgilerin farklı yönlerden defalarca sağlamlasının yapılageldiği bir hadisedir. Bu sebeple, *Cafer Tarihi*'nde bulunan pasajın -ama gerçek ama sahte- bir biçimde savaşa dair literatür kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Söz konusu pasajın kurgu olsa bile belirli bir merak potansiyelini harekete geçirebileceğini ve böylece ciddi akademik çalışmaları teşvik edebileceğini söylemek mümkündür. Söz gelimi, İdil Bulgarlarını Malazgirt Savaşı özelinde ele alacak bir çalışma bu bağlamda değerlendirilebilir.¹³

5. SONUÇ

Malazgirt Savaşı, Rus tarihyazımında her şeyden önce Bizans İmparatorluğu'nun gerilemesinin ve Selçuklu Türklerinin yükselişinin başlangıcı olduğu için Doğu Avrupa ve Orta Doğu tarihinin önemli olaylarından biri olarak görülmektedir. Ayrıca, Selçuklu İmparatorluğu'nun genişlemesine ve Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasına yol açtığı için savaşın bölgenin jeopolitik manzarası üzerindeki etkileri de tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra Rusça literatürde Malazgirt Savaşı'nın dinî ve kültürel sonuçları da ele alınmaktadır. Örneğin birçok kaynak, Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyan iken Selçuklu Türklerinin Müslüman olduğunu ve savaşın bu iki inanç dünyası arasındaki bir medeniyetler çatışmasını temsil ettiği fikrindedir. Bu bakış açısı, özellikle Bizans İmparatorluğu'nu Müslüman dünyasına karşı Hıristiyan medeniyetinin savunucusu olarak tasvir eden Rus Ortodoks kaynaklarında belirgindir.

Buradan hareketle, Malazgirt Savaşı üzerine kaleme alınan Rusça metinlerdeki yorum farkları, temel fikir ayrılıkları kadar bu ayrılıkları pekiştiren ulusal aidiyet duygularının da ürünü gibidir. Bu anlamda *Vizantiskiy Vremennik*'teki erken dönem örneklerden günümüze kadarki metinler incelediğinde, Hüzeyinzade gibi Türk soylu bilim insanlarının Malazgirt Savaşı üzerine daha fazla yazı kaleme aldıklarını, savaşın detaylarına daha fazla kafa yorduklarını ve hatta Sovyet tarihyazımının ideolojik sınırlarına rağmen bunu görece gururlu bir üslupla yaptıkları söylenebilir. Öte yandan, Bizans üzerine çalışan Rus, Gürcü veya Ermeni asıllı tarihçiler tarafından savaşa eşit derecede önem atfedildiğini söylemek zordur. Bununla birlikte, Rus ve Sovyet tarihyazımının Malazgirt Savaşı'na ilişkin özellikle Soğuk Savaş yıllarında Kurat'ın da dikkatini çeken 'görmezden gelme eğilimi' halen devam ediyor görünmemektedir. Bu bağlamda özellikle, teknolojik imkanların artması ve kitle iletişimin

¹³ Bu konuyu da içine alan daha genel kapsamlı bir çalışma için bkz. (Ayönü, 2009, ss. 53- 69).

kolaylaşması, şimdiye kadar gözden kaçan pek çok çalışmanın gün yüzüne çıkarılarak bunlar üzerinden yeni değerlendirmelerin yapılmasına fırsat tanımaktadır. Savaşın yeri ve tarihiyle ilgili halen devam eden tartışmalar kapsamında bu çalışmada uygulanan metot, bu bahsin küçük bir örneğidir. Bu hususta, Malazgirt Savaşı'nın tarihine yönelik tartışmalara alan açmak üzere burada yapılan çalışmanın çok daha geniş bir örneklem üzerinde ve güvenilir gökbilimsel verilerin yardımıyla tekrarlanması, meseleye yeni ve çok daha özgün bilimsel çözümler üretebilir.

Bunlar dışında Rusça literatürde Selçuklular hakkında yapılan çalışmaların diğer örneklerini de sikke, çanak-çömlek gibi arkeolojik buluntulara ait katalogların oluşturduğu söylenebilir. Bunlarda, örneğin farklı dönemlerde kesilmiş Selçuklu sikkelerini en-boy-ağırlık, çap ve üzerlerinde yer alan semboller gibi bilgilerle birlikte bulabilmek mümkündür. Tüm bunlar hesaba katıldığında, burada farklı dönemlere ait otuza yakın Rusça araştırma eser kullanılarak yapılan çalışmanın daha çok kaynakla, daha derinlikli okumalarla ve çok taraflı kıyaslamalarla artırılması gerektiği açıktır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların çıkara dayalı herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Attaleiates, M. (2012). *The history*. (A. Kaldellis, D. Krallis, Trans.). Harvard University Press.
- Bahşi İman. (1997). İzvestiye Gazi-Babı o nekotorih Bulgarskih geraldıçeskih znakah (konspektivnaya zapis). İçinde S. A. Murtazin, F. G. Nurutdinov & R. H. Timerhanov (Red.), *Djagfar tarihi*. (T. 3, s. 107). Bolgar İle.
- Seldjukskoye Gosudarstvo. (1992). İçinde *Sovetskaya istoriçeskaya entsiklopediya* (T. 12, ss. 720-723). Sovetskaya Entsiklopediya.
- Agacanov, S. G. (1991). *Gosudarstvo Seldjukidov i Srednyaya Aziya v XI-XII vv*. Nauka.
- Ahundova, N. (2004). *Tyurki v sisteme gosudarstvennogo upravleniya Arabskogo Halifata (VIII – ser. X. vv.)*. Elm.
- Alican, M. (2020). Malazgirt Savaşı. İçinde M. Alican (Haz.), *Malazgirt zaferi: Bin yıllık miras* (ss. 54-55). Kronik.
- Ataöv, T. (1968). Rus devletinin kuruluşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(4), 215-243. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001042
- Ayönü, Y. (2009). Bizans ordusunda ücretli Türk askerler (XI-XII. yüzyıllar). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 53-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26265/276689>
- Bartold, V. V. (1968). Léon Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à 1405: Paris, 1896. İçinde A. M. Belenitskiy, A. N. Boldırev, Yu. E. Bregel, vd. (Red.), *Akademik V. V. Bartold Soçineniya* (T.5, ss. 238-252) Nauka.
- Bayram, B. (2009). Tatar-Bulgar meselesi temelinde bir destan: Şan kızı. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(21), 75-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10075/124228>
- Cahen, C. (1934). La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes. *Byzantion*, 9(2), 613-642. <https://www.jstor.org/stable/44168143>
- Cheyne, J. C. (1980). Mantzikert: Un désastre militaire?. *Byzantion*, 50(2), 410-438. <http://www.jstor.org/stable/44171375>
- Çevik, A. (2021, Kasım-Aralık). Türklere Anadolu'nun kapılarını açan savaş: Malazgirt. *Aktüel Arkeoloji*, 83, 11-33.
- Çevik, A. D. (2023). Anglosakson Arkeoloji Geleneği Bağlamında Bilimsel Açıklamaların Doğası ve Statüsü. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 17-37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilikya/issue/76993/1289315>

- Dirimtekin, F. (1972). Selçukluların Anadolu'da Yerleşmeleri. İçinde *Malazgirt Armağanı* (ss. 231-258). Türk Tarih Kurumu.
- Gordlevskiy, V. (1941). *Gosudarstvo Seldjukov Maloy Azii*. Akademii Nauk SSSR.
- Guseynov, R. A. (1968). Posledstviya srajeniya pri Mantsikerte (1071 g.) dlya Zakavkazya. *Vizantiyskiy Vremennik*, 29, 148-152. <http://www.vremennik.biz/opus/BB/29/52010>
- Guseynov, R. A. (1972). Siriyskiye istočniki po istorii Vizantii XI–XII vv. *Vizantiyskiy Vremennik*, 33, 120-121. <http://www.vremennik.biz/opus/BB/33/52157>
- Guseyn-zade [Guseynov], R. A. (2010). *Kavkaz i Seldjuki*. Kavkaz.
- Guseyn-zade [Guseynov], R. A. (2013). *Seldjukskaya epoha istorii Kavkaza*, Kremlin Multimedia.
- Hillenbrand, C. (2007). *Turkish myth and Muslim symbol: The battle of Manzikert*. Edinburgh University Press.
- İmâdüddin el-İsfahânî. (2019). *Nusretü'l-fetre ve usretü'l-fitra*. (İ. M. Ukle, Tah.). Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî.
- JD date/time converter. (2023, March). *Solar System Dynamics*. NASA. <https://ssd.jpl.nasa.gov/tools/jdc/#/cd>
- Karatay, O. (2004). Doğu Avrupa Türk tarihinin ana hatları: Altın Orda öncesi dönem. *Karadeniz Araştırmaları*, 3, 1-70. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10093/124483>
- Klimenko, A. N. & Yurtaev, V. I. (2018). The Moscow as the Third Rome concept: Its nature and interpretations since the 19th to early 21st centuries. *Geopolítica(s)*, 9(2), 231-251. <https://doi.org/10.5209/GEOP.58910>
- Kurat, A. N. (1971, Ağustos). Malazgirt savaşına ait yazı ve tetkikler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Bugün ve Yarın*, 47, 68-72.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Türk Tarih Kurumu.
- Mohov, A. S. (2003). Vizantiskaya armiya v prableniye Romana IV Diogena (1068-1071 gg.). İçinde V. P. Stapanenko (Red), *Materiali XI Mejdunarodnih Naučnih Syuzyumovskih Çteniy*, (Vp. 34, ss. 275-296). Izdatelstvo Uralskogo Universiteta. <https://elar.urfu.ru/handle/10995/2895>
- Moon phase for today. (2023, March). *The Nine Planets*. <https://nineplanets.org/>

- Mustafayev, Ş. M. (2017). *Ot Seldjukov k Osmanam* İV RAN.
- Oleynikov, A. V. (2015). *Varyajskaya gvardiya Vizantii*. Veçe.
- Ostrogorskiy, G. (2011). *İstoriya, Vizantiyskogo Gosudarstva*. Sibirskaya Blagozvonitsa.
- Ökse, N. (1977). Malazgirt Meydan Muharebesi. İçinde Harp Tarihi Başkanlığı (Tah.), *Konferanslar Serisi* (No. 3, ss. 9-33). Genelkurmay Basımevi.
- Saşanov, V. V. (2016). Stanovleniye sovetskogo vizantinovedeniya v 40-50-ye godı XX veka: İnstitutsionalny aspekt. *Uçeniye Zapiski Kazanskogo Universiteta Seriya Gumanitarniye Nauki*, 158(4), 840-850.
- Semenova, L. A. (1990). *İz istorii srednevekovoy Sirii*. Nauka.
- Skrjinskaya, E. Ç. (1947). Genueztı v Konstantinople v XIV v. *Vizantiyskiy Vremennik*, 1, 216-234.
<http://www.vremennik.biz/opus/BB/01/51577>
- Sokolov, N. P. (1959). *Sorok let sovetskogo vizantinovedeniya*. Gorkovskiy Gosudarstvennyy Universitet im. N. I. Lobachevskogo.
- Stepanenko, V. P. (1988). *Vizantiya v mejdunarodnih otnoşeniyah na blijem vostokey 1071-1176*. İzdatelstvo Uralskogo Universiteta.
- Şeşen, R. (1972). Alp Arslan'ın hayatı ile ilgili Arapça kaynaklar. *Türkiyat Mecmuası*, 17, 101-112.
- Tamara T. R. (2004). *Seldjuki: Koçevniki – zavoyevateli Maloy Azii*. ZAO Tsentrpoligraf.
- Uspenskiy, F. İ. (2018). *İstoriya Vizantiyskoy İmperii* (T. 7). Yurayt.
- Üre, P. (2015, Şubat). İstanbul'da Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914). *Toplumsal Tarih*, 254, 16-21.
- Vasilyev, A. A. (2017). *İstoriya Vizantiyskoy İmperii: Vremya do kretovih pohodov (do 1081 g.)*. Aleteyya.
- Vernadsky, G. (1944). *A history of Russia*. Yale University Press.
- Zaporojets, V. M. (2015). Nabegi Turok-Seldjukov na territoriyu Vizantii v kontse 1040-h-naçale 1070-h gg. srajeniyeye pri Malazgirde. *Kilo — Voyennaya İstoriya*, 9, 122-128.
- Zaporojets, V. M. (2011). *Seldjuki*. Voennoye İzdatelstvo.

EKLER

Ek I - Vizantiskiy Vremennik dergisinin 1894 tarihli ilk sayısının kapağı

Ek II- Rusça literatürde Selçukluları konu alan bazı araştırma eserler